

УДК 343.988:343.85

Джу́жа А. О. – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-
виконавчого права Національної академії
внутрішніх справ, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВІКТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИНАМ

Окреслено напрями здійснення наукових досліджень, спрямованих на розроблення ефективних профілактичних заходів для зниження рівня криміналізації та віктимізації суспільства й задоволення нагальних потреб практичної діяльності правоохоронних органів у цій сфері.

Ключові слова: віктимологічна теорія, віктимологічний напрям, віктимологічний потенціал, запобігання, віктимологічні дослідження.

Поступальний розвиток кримінології пов'язаний з виникненням нових наукових спрямувань, що мають на меті підвищення ефективності заходів соціальної профілактики. Одним із них є віктимологічний напрям, що досліджує особу потерпілого як одну з детермінант кримінального акту.

Унаслідок загострення соціально-політичних проблем, які стають джерелом віктимізації українського суспільства, посилюється вплив криміногенної складової, що спричинена активізацією злочинності, зокрема порушенням прав, свобод та інтересів особи. У комплексі кримінальні процеси такої властивості вражають різні соціальні прошарки та групи населення, стимулюючи водночас зростання їхнього віктимологічного потенціалу. Процес інтенсивної віктимізації населення відбувається не лише під впливом криміногенних виявів: змінюється структура віктимності населення, а також трансформується його розподіл за соціальними групами.

Зазначене свідчить про необхідність здійснення подальших наукових досліджень, спрямованих на розроблення ефективних профілактичних заходів, застосування яких дасть змогу реально знизити рівень криміналізації та віктимізації суспільства й

задовольнити нагальні потреби практичної діяльності правоохоронних органів. Необхідно акцентувати на наукових розробках у сфері забезпечення особистої безпеки громадян. З огляду на це, поряд із дослідженнями особи злочинця, причин й умов учинення злочинів, у теорії протидії злочинності формуються нові напрями. Одним із них є віктимологія, яка в контексті поглибленого аналізу механізму злочинної поведінки вивчає жертву злочину, її поведінку, взаємодію зі злочинцем тощо.

У віктимологічних дослідженнях широко використовують загальнонаукові, конкретно наукові, а також спеціальні віктимологічні методи та методики. З-поміж загальнонаукових методів пізнання ця наука послуговується абстрагуванням, узагальненням, аналізом і синтезом, індукцією та дедукцією, історичним, логічним, структурно-функціональним аналізом тощо.

Логічно стверджувати, що принципи, закони та категорії діалектики становлять загальне методологічне підґрунтя як кримінологічної, так і віктимологічної характеристики злочинності. Загальнонаукові методи пізнання – це загальні способи дослідження процесів і явищ, а також тенденцій їх змін у різних галузях науки. У сфері кримінологічної віктимології використовують також спеціальні методи дослідження: статистичний, аналітико-математичний, соціологічний, психологічний, соціально-психологічний. У подальшому перспективним є залучення методів кіберпростору.

Таким чином, правові науки загалом і кримінологія та віктимологія зокрема використовують у власних дослідженнях, поряд із загальнонауковою методологією, різні конкретно наукові методи, передусім у дослідженнях практичного спрямування, а також методики, які є похідними від загальнонаукових методів і ґрунтуються на них.

Наприклад, одним із ефективних методів здійснення віктимологічних досліджень є побудова віктимологічної карти. Застосування цього методу полягає в нанесенні на масштабну карту зареєстрованих злочинів та їх жертв із зазначенням часу, місця та способу вчинення протиправного діяння.

Рекомендовано також окремими символами наносити на карту латентні злочини, інформацію про які отримують за допомогою проведення віктимологічних опитувань й анкетування на підставі методу експертних оцінок.

Завдяки застосуванню цього методу в оперативному режимі отримують інформацію про процеси віктимізації об'єктів і територій, що є необхідною умовою для забезпечення ефективності організації віктимологічного запобігання злочинам [1, с. 48].

У межах наукових досліджень, де використовують метод побудови віктимологічних карт, також застосовують модель віктимності регіону. Вона ґрунтується як на загальних принципах побудови моделей соціальних явищ, так і на спеціальних віктимологічних знаннях. Застосування закону нормального розподілу під час побудови віктимологічних моделей передбачає попереднє отримання показників варіації у вигляді середніх величин і величин відхилення від них. Такий підхід надає можливість виявити ступінь напруження віктимогенних процесів і вивчити момент їх переходу до девіантно-делінквентного відхилення.

Ефективним у процесі віктимологічних досліджень є метод соціального експерименту, в межах якого можуть бути виконані такі завдання:

- створення умов для контрольованих віктимогенних процесів і фіксування їхніх параметрів;
- апробація засобів і методів індивідуальної девіктимізації;
- підвищення рівня захищеності контрольної групи.

Від правильності використання цих методів, зокрема у віктимологічних дослідженнях, безпосередньо залежать результати, якості вивчення закономірностей віктимності та її детермінації, функціонування і розвитку, а також заходів віктимологічного запобігання злочинності й віктимологічного забезпечення безпеки населення [2, с. 214].

Результатом віктимологічних досліджень злочинності мають стати теоретичні та практичні висновки з рекомендаціями та пропозиціями щодо програмно-цільового забезпечення віктимологічного запобігання злочинності [3, с. 118] й удосконалення законодавства про компенсацію жертвам злочинів.

Отже, методологія віктимологічного пізнання загалом ґрунтується на методології діалектичної гносеології. Водночас варто зазначити таке:

- віктимність як об'єкт віктимологічного моделювання розглядають, по-перше, як негативне соціальне явище, а по-друге – як індивідуальну властивість;

– дослідження об'єктів віктимологічного моделювання здійснюють у динаміці (вивчаючи минуле, сучасне і формують висновки для майбутньої діяльності);

– змодельовані віктимологічні явища розвиваються поступово (кількісні зміни, накопичуючись, стають якісними, унаслідок чого формується новий стан досліджуваних віктимологічних явищ).

Для того щоб забезпечити практичне застосування теоретичних висновків віктимології, необхідні умови, передумови і чинники. До них, належать:

– здатність віктимологічної теорії відтворити реальну картину евентуальних змін, якщо рекомендації віктимологів буде втілено в життя;

– наявність технічних, прикладних знань, наукового інструментарію для реалізації віктимологічних рекомендацій;

– переконання практичних працівників у можливості й необхідності реалізації теоретичних висновків сучасної віктимології у визначений час і в конкретному місці;

– здатність віктимології трансформувати отримані емпіричні результати й наукові факти в соціальну інформацію, придатну для прийняття справедливих управлінських і правових рішень.

Упродовж тривалого часу віктимологічні дослідження, теоретичні висновки і практичні рекомендації не завжди адекватно оцінювали й належно використовували. Поняття «віктимність», «віктимізація», «віктимна ситуація», «девіктимізація» та низку інших повільно впроваджували як у спеціальну літературу, так і в практичну діяльність. Лише протягом останніх років відбулися певні зрушення. Цьому сприяє стрімкий розвиток віктимологічних досліджень, видання спеціальних навчальних посібників, брошур, альбомів схем, енциклопедій тощо [4–8].

Важливе значення мають рецензії, відгуки, реферати про проведені наукові дослідження в галузі віктимології. Таким чином, віктимологічні ідеї набувають активного поширення в колах наукових і практичних працівників правоохоронної діяльності.

До того ж, Верховний Суд України в постановках Пленуму послідовно реалізує ідею необхідності врахування особи та поведінки потерпілого, його відносин зі злочинцем для правильної кваліфікації злочинів, об'єктивного дослідження всіх обставин у справі, індивідуалізації провини й відповідальності [9].

У віктимологічних дослідженнях зосереджують увагу на жертві злочину як на особливій кримінологічній категорії та важливому факторі генези конкретного злочину, а також структури злочинності загалом. Детальне вивчення злочинності як соціального явища неможливе без дослідження соціальних наслідків злочинності та, передусім, жертв злочину, різних рівнів їх віктимізації.

Зокрема, М. М. Бабаєв, О. М. Бандурка, О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов, В. А. Туляков, Л. В. Франк, визначаючи основні показники, що характеризують суспільно небезпечні наслідки злочинності, які потрібно враховувати в аналітичній роботі слідчих та прокурорів, першим показником вважають загальне число осіб, які загинули в досліджуваний період внаслідок усієї сукупності злочинної діяльності правопорушників (рівень смертності).

Другий показник – це загальна кількість осіб, які зазнали тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень (рівень травматизму). Науковці пропонують для аналізу показники «рівень шкоди», «рівень утрат», що завдані державному та громадському майну, і такий самий показник для визначення майнової шкоди, завданої окремим громадянам.

І хоча цей перелік не є вичерпним, однак, на думку дослідників, показники шкоди та збитків слід трактувати як важливі критерії, що характеризують ступінь суспільної небезпеки злочинності, ефективного запобігання їй [10, с. 74].

Реалізація віктимологічних ідей і результатів віктимологічних досліджень забезпечує ґрунтовний інформаційний матеріал для вдосконалення профілактики злочинів, правового виховання та правової пропаганди, для соціального контролю на всіх рівнях (загальному, груповому, індивідуальному). Важливе значення віктимологічних рекомендацій полягає в тому, що вони орієнтують практику на облік невикористаних резервів, що містяться у факторі «жертва злочину».

Очевидно, що вивчення причин злочинності з огляду на територіальну приналежність без урахування зазначеного фактора є одностороннім, а теоретичні та практичні висновки є неповними. Таким чином, у системі кримінальної статистики постала необхідність формування спеціального розділу, який може бути названо статистикою віктимності [10, с. 31–32]. Її головне

завдання – дати кількісну характеристику осіб потерпілих і їх поведінки за такими критеріями:

а) учинений злочин, особа обвинуваченого, завдана ним шкода;

б) демографічні, соціально-психологічні, рольові, правові й інші ознаки, які характеризують особу потерпілого;

в) роль потерпілого в конфліктній ситуації;

г) шкода, завдана потерпілому, і способи її відшкодування.

Отже, кримінальна статистика має охоплювати не лише показники, що характеризують злочинність, заходи протидії їй та особу злочинця, а й віктимність, віктимізацію, віктимогенну ситуацію та віктимологічну профілактику. Вона передбачає кількісне відображення особи потерпілого, його поведінки, а також заходів, спрямованих на запобігання віктимній обстановці (ситуації), тобто такій, коли причиною вчинення злочину може бути власне особа або поведінка жертви.

Кримінологічну віктимологію доцільно вивчати як спеціальний курс для підготовки юристів-магістрів Національної академії внутрішніх справ, що забезпечить опанування всебічного, нетрадиційного підходу до вирішення, здавалося б, давно вивчених і врегульованих питань. Згодом із розвитком віктимологічних досліджень їх результати буде використано в нормотворчій діяльності [11; 12] для вдосконалення кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, розроблення методики й тактики розслідування окремих категорій злочинів, у повсякденній судовій практиці, аналітичній роботі органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції.

Інформація, отримана на підставі віктимологічних досліджень, може бути обліково-статистичною, науково-технічною, суспільно-політичною. Вона може виконувати запобіжну функцію або сигналізувати про ослаблення системи профілактики та соціального контролю.

Інформація про віктимізацію і віктимність може стосуватися соціальної структури суспільства загалом на певному етапі його розвитку. Ці відомості надзвичайно важливі на рівні малих груп, первинних й основних трудових колективів.

Водночас для забезпечення практичного застосування теоретичних висновків кримінологічної віктимології необхідною

є наявність стійких умов та передумов, проаналізованих вище [13, с. 17].

Отже, однією з головних умов, які забезпечують практичне застосування висновків віктимологічних досліджень, є переконання практичних працівників правоохоронних органів у можливості й необхідності реалізації віктимологічних знань у конкретних умовах їх діяльності.

Віктимологія підтверджує, що сучасний кримінолог має оперувати не лише усталеними поняттями «злочинність», «злочинна поведінка», «криміногенні фактори», а й їх діалектичними протилежностями – «віктимізація», «віктимна поведінка», «віктимогенні чинники» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Косенко С. Віктимологічна профілактика в системі запобігання злочинів / С. Косенко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 12. – С. 48–51.
2. Юрченко О. Щодо питань віктимологічного запобігання злочинності неповнолітніх / О. Юрченко // Вісник Академії правових наук. – 2006. – № 3. – С. 214–219.
3. Шаповалов О. В. Криміногенні ризики сьогодення і шляхи профілактики віктимності населення / О. В. Шаповалов // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 5. – С. 118–122.
4. Гаркавець С. О. Віктимологія : навч. посіб. / С. О. Гаркавець. – Луганськ : Східноукр. ун-т ім. В. Даля. – 111 с.
5. Джужа О. М. Проблеми потерпілого від злочину: кримінологічний та психологічний аспекти / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв. – Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1994. – 51 с.
6. Головкін Б. М. Основні види віктимної поведінки потерпілих від сімейно-побутових убивств і тяжких тілесних ушкоджень / Б. М. Головкін // Проблеми законності. – 2002. – Вип. 54. – С. 155–161.
7. Голіна В. В. Соціальні умови активізації осіб, які потерпіли від злочинів, у захисті своїх прав та законних інтересів / В. В. Голіна // Вісник Академії правових наук. – 2007. – № 1. – С. 184–193.
8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [відп. ред. Є. М. Моїсєєв, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. –

Київ : Атіка, 2007. – Т. IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. – 2007. – 968 с.

9. Узагальнення практики Верховного Суду України щодо застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого, від 22 жовтня 1998 року.

10. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жі. – Київ : Атіка, 2006. – 352 с.

11. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні : Закон України від 17 квіт. 1992 р. № 92-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 22. – Ст. 262.

12. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину неправопосередньо діями органу дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду : Закон України від 1 груд. 1994 р. № 266/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – Ст. 1.

13. Ильина Л. В. Уголовно-процессуальное значение виктимологии / Л. В. Ильина // Правоведение. – 1985. – № 3. – С. 17–21.

REFERENCES

1. Kosenko, S. (2006). Viktymolohichna profilaktyka v systemi zapobihannia zlochyniv [Victimological prevention in the system of crime prevention]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Business, Economy and Law*, 12, 48-51 [in Ukrainian].

2. Yurchenko, O. (2006). Schodo pytan viktymolohichnoho zapobihannia zlochynnosti nepovnitnikh [On the Victimological Prevention of Juvenile Delinquency]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk, Bulletin of the Kyiv National University of Internal Affairs*, 3, 214-219 [in Ukrainian].

3. Shapovalov, O.V. (2006). Kryminohenni ryzyky sohodennia i shliakhy profilaktyky viktyimnosti naselennia [Criminogenic risks of the present and ways of prophylaxis of victims population]. *Naukovyj visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of the Kyiv National University of Internal Affairs*, 5, 118-122 [in Ukrainian].

4. Harkavets, S.O. *Viktymolohiia [Victimology]*. Luhansk: Skhidnoukr. un-t im. V. Dalia [in Ukrainian].

5. Dzhuzha, O.M., & Moiseiev, Ye.M. (1994). *Problemy poterpiloho vid zlochyну: kryminolohichnyj ta psykhologichnyj aspekty [Problems of the victim from the crime: criminological and psychological aspects]*. Kyiv: Ukr. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

6. Holovkin, B.M. (2002). Osnovni vydy viktyimnoi povedinky poterpilykh vid simejno-pobutovykh ubyvstv i tiazhykhyh tilesnykh ushkodzhen [The main types of

victim behavior of victims of family and domestic killings and grievous bodily harm]. *Problemy zakonnosti, Problems of Legality* (issue 54), (pp. 155-161) [in Ukrainian].

7. Holina, V.V. (2007). Sotsialni umovy aktyvizatsii osib, iaki poterpily vid zlochyniv, u zakhysti svoikh prav ta zakonnykh interesiv [Social conditions of activation of persons who suffered from crimes in protecting their rights and legitimate interests]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk, Bulletin of the Academy of Legal Sciences*, 1, 184-193 [in Ukrainian].

8. Moiseiev, Ye.M., Rymarenko, Yu.I., Tatsii, V.Ya., & Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.). (2007). *Mizhnarodna politsejska entsyklopediia [International police encyclopedia]*. (Vols. 1-10). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

9. Uzahalnennia praktyky Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo zastosuvannia kryminalno-protsesualnoho zakonodavstva, shcho peredbachaie zakhyst prav poterpiloho: vid 22 zhovtnia 1998 r. [Generalization of the practice of the Supreme Court of Ukraine regarding the application of criminal procedural legislation providing for the protection of the rights of the victim from October 22, 1998] [in Ukrainian].

10. Moiseiev, Ye.M., Dzhuzha, O.M., & Vasylevych, V.V. (et al). (2006). *Kryminolohichna viktymolohiia [Criminological Victimology]*. O.M. Dzhuzha (Ed). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy Pro reabilitatsiiu zhertv politychnykh represii na Ukraini: vid 17 kvit. 1992 r. No. 92-XI [Law of Ukraine on the rehabilitation of victims of political repression in Ukraine from April 17, 1992, No. 92-XI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 22 [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy Pro poriadok vidshkoduvannia shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnyimi diiamy orhanu diznannia, poperednoho slidstva, prokuratury ta sudu: vid 1 hrud. 1994 r. No. 266/94-VR [Law of Ukraine on the procedure for compensation for harm caused to a citizen by illegal actions of the body of inquiry, preliminary investigation, the prosecutor's office and the court from December 1, 1994, No. 266/94-BP]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1 [in Ukrainian].

13. Ylyna, L.V. (1985). Uholovno-protsessualnoe znachenye vyktymolohyy [Criminal procedure value of victimology]. *Pravovedenye, Jurisprudence*, 3, 17-21 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2017
